અંકલેશ્વર

જેઠ સુદ પંચમી તે ષટ્ખંડાગમનો પવિત્ર દિવસ છે. આ મહાન શાસ્ત્ર- ષટ્ખંડાગમ શ્રી મહાવીર ભગવાનના દિવ્યધ્વની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. શ્રી મહાવીર ભગવાન પછી કેટલાક કાળે અમુક શ્રુત તો વિચ્છેદ ગયું અને અમુક ભાગ રહ્યો. સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આજથી લગભગ બે હજાર વર્ષ પહેલા ગિરનાર પર્વતની ચંદ્રગુફામાં શ્રી ધરસેનાચાર્ય નામના મહાન દિગંબર સંત ધ્યાન કરતા હતા. તેમને અંગ પૂર્વના એક દેશનું જ્ઞાન હતું. તેઓ મહા વિદ્વાન અને શ્રુતવત્સલા હતા. તેમને એવો ભય થયો કે "હવે મારી પાછળ અંગશ્રુત તો વિચ્છેદ થઈ જશે". તેથી પોતાનું અંગશ્રુત જ્ઞાન કોઈ સમર્થ મુનિઓને ભણાવવું જોઈએ. તે માટે દક્ષિણ દેશમાં ધર્મોત્સવ પ્રસંગે ભેગા થયેલ આચાર્યો ઉપર સમાચાર મોકલ્યા. આથી શ્રી ધરસેનાચાર્યદેવના આશયને સમજીને ત્યાંના આચાર્યોએ શ્રી પુષ્પદંત અને શ્રી ભૂતબલિ નામના બે મહાસમર્થ અને વિનયવંત મુનિઓને તેમની પાસે મોકલ્યા.

જ્યારે તે બે મુનિઓ ગીરનાર તરફ આવી રહ્યા હતા, ત્યારે શ્રી ધરસેનાચાર્યદેવને એવું મંગળ સ્વપ્ન આવ્યું કે બે ઉત્તમ સફેદ બળદો ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને નમ્રતાપૂર્વક પોતાના ચરણે નમી રહ્યા છે. તે સ્વપ્ન જોતાં ઉત્સાહથી "શ્રુતદેવતા જયવંત હો"એવું આશીર્વચન આચાર્યદેવના મુખમાંથી નીકળ્યું અને તે જ દિવસે શ્રી પુષ્પદંત અને શ્રી ભૂતબલિ મુનિરાજ અહીં આવી પહોંચ્યા. શ્રી આચાર્યદેવે હીતાધિક અક્ષરોવાળી વિદ્યા સાધવા આપીને તેમની બંનેની પરિક્ષા કરી. તેઓ બંને પરિક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થતાં સર્વજ્ઞ પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા શ્રુતજ્ઞાનનો અંશ-ષટ્ખંડાગમ તેમને ભણાવ્યો અને ત્યારપછી તે શ્રી પુષ્પદંત અને શ્રી ભૂતબલિ આચાર્ય ભગવંતોએ ષટ્ખંડાગમની રચના કરી અને જેઠ સુદ - ૫ ના રોજ અંકલેશ્વરમાં મહામહોત્સવ કરીને ચતુર્વિધ સંઘ સહિત તે પવિત્ર શ્રુતજ્ઞાનની પૂજા કરી. ત્યારથી જેઠ સુદ પંચમી શ્રુતપંચમી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને તે દર વર્ષે ઉજવાય છે.

નિગ્રંથ મુનિરાજ શ્રી પુષ્પદંત અને શ્રી ભૂતબલિએ આ ષટ્ખંડાગમ શાસ્ત્ર રચેલ છે. આનો પરંપરા સંબંધ ભગવાનની વાણી સાથે છે. શ્રી પુષ્પદંત અને શ્રી ભૂતબલિ મુનિવરો જયવંત વર્તે છે કે જેમણે આ ષટ્ખંડાગમની રચના કરીને શ્રુતની ધારાને અવિચ્છિન્ન રાખી છે. ષટ્ખંડાગમ જેવા પ્રસિદ્ધ મહાન ગ્રંથ ઉપર શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવે તથા આચાર્ય શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્યદેવે ટીકાઓ લખી હતી, જે આજે ઉપલબ્ધ નથી. વર્તમાનમાં ષટ્ખંડાગમ ઉપર ૮મી સદીના આચાર્ય શ્રી વીરસેનસ્વામીએ ધવલા નામની ટીકા લખી છે તે હાલ ઉપલબ્ધ છે.

ષટ્ખંડાગમના છ ખંડનું જેને જ્ઞાન હોય તેને "સિદ્ધાન્ત ચક્રવર્તી" કહેવાય છે. જેમ ચક્રવર્તી છ ખંડને જીતે છે તેમ મતિજ્ઞાનરૂપી ચક્રવડે જે ષટ્ખંડાગમને જીતે છે તેમને સિદ્ધાન્ત ચક્રવર્તી કહેવાય છે. જૂઓ, આ ષટ્ખંડાગમની ઉત્પત્તીનું ક્ષેત્ર તો સૌરાષ્ટ્રમાં ગીરનાર પર્વત છે. ગીરનાર પર્વત ઉપરની એક ગુફામાં શ્રી ધરસેનાચાર્યદેવે શ્રી પુષ્પદંત અને શ્રી ભૂતબલિ મુનિરાજોને આ ષટ્ખંડાગમનું જ્ઞાન આપ્યું હતું. તે બંને મુનિવરો અપાર ક્ષયોપક્ષમવાળા હતા. મહાસંત મુનિવરોને અંદરમાં ભાન હતું કે

શાસ્ત્રોની પરંપરા તો તેના કારણે રહેશે. પણ પોતાને અતિ અલ્પ સંજવન રાગ હતો. તેથી તેના બહુમાનનો પ્રશસ્ત રાગ થયો અને અંકલેશ્વરમાં આ રીતે મહામહોત્સવ કરીને શ્રુતપંચમી (જેઠ સુદ પંચમી) ના રોજ ષટ્ખંડાગમ શાસ્ત્રજીની પૂજા કરી હતી.

આ અંકલેશ્વરના મંદિરો વિષે થોડું જાણીએ તો અસ્થાને નહીં ગણાય તેમ હું માનુ છું. આ મંદિરો વિષેની માહિતી અંકલેશ્વરના રહીશ શ્રી ભરતભાઈ એમ. શાહે સંકલન કરીને મને મોકલાવેલ. તે માહિતી છાપવા માટે મને શ્રી ભરતભાઈએ ઘણી જ હોંશપૂર્વક પૂરેપૂરી સંમતિ આપેલ છે.

દક્ષિણ ગુજરાતના ભરૂચ જિલ્લામાં અંકલેશ્વર ગામ-શહેર આવેલ છે. આ ક્ષેત્રનો જેટલો પ્રચાર થવો જોઈએ તેટલો થયો નથી અને તેથી ત્યાં વધુ યાત્રાળુઓ જતા નથી અને તેથી તેનો વધુ વિકાસ અત્યારે થયો નથી. આ લખાણથી લોકો આ પવિત્ર તીર્થમાં જરૂર જશે અને પરિણામે આ ક્ષેત્રનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ થશે તેમ હું માનું છું.

ભારત દેશના ગુજરાત રાજ્યના ભરૂચ જિલ્લામાં મુંબઈ-અમદાવાદ તથા મુંબઈ-દિલ્હી બ્રોડગેજ રેલ માર્ગ પર એશીયાની મોટામાં મોટી ગણાતી ઔદ્યોગિક નગરી જે ભારતનું મોટામાં મોટું મહત્વનું તેલક્ષેત્ર પણ છે તે અંકલેશ્વર નગર નેશનલ હાઈ-વે નં. ૮ નજીક આવેલું છે. તેવી જ રીતે અંકલેશ્વરથી ૮ કિ. મી. દૂર હાઈ-વે ઉપર સજોદ ગામ આવેલું છે. આ રીતે બંને તીર્થક્ષેત્રો ભીન્ન હોવા છતાંય તેમને જોડીયા તીર્થક્ષેત્ર પણ કહી શકાય, કારણ કે તે બંને તીર્થક્ષેત્રોનો ઈતિહાસ લગભગ સમાન છે.

અંકલેશ્વર નગરમાં જ્યાં ચાર પ્રાચીન જિનમંદિરો આવેલા છે તે વિસ્તાર મેવાડા ફળીયા તરીકે ઓળખાય છે અને તે રેલ્વે સ્ટેશનથી પશ્ચીમે ૧ કિ. મી. અંતરે જ આવેલું છે. એમ કહેવાય છે કે વર્ષો પહેલાં આ મહોલ્લામાં માત્ર દિગંબર જૈનોની જ વસ્તી હતી. તે સમયે લગભગ ૭૫ કુટુંબો મળીને આશરે ૪૦૦/૫૦૦ જેટલા જૈનોની વસ્તી હતી. ત્યાં આ રીતે જૈનોની વસ્તી હોવાથી મહોલ્લાના ચારેચાર મંદિરોમાં પ્રસંગોપાત ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ ખૂબ ગુંજતી હતી અને તેથી પર્વો દરમ્યાન આ મંદિરો ગાજતાં હતાં.

અંકલેશ્વર તીર્થના શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા તથા સજોદના શ્રી શિતલનાથ ભગવાનની પ્રતિમા એક જ સ્થાનેથી એક સાથે વિ. સં. ૧૭૪૭ માં એટલે કે આશરે ૩૦૦ કરતાં વધુ વર્ષો પૂર્વે અંકલેશ્વરની બાજુમાં આવેલ રામકુંડમાંથી પ્રાપ્ત થઈ હતી. દંતકથા અનુસારે સમયના જૈન સમાજના કોઈ શ્રાવકને આવેલ સ્વપ્ન અનુસાર રામકુંડમાં ખોદાઈ કરતાં જૈન સમાજને આ બે મૂર્તિઓ તથા નંદીની મૂર્તિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી અને તે સમયના જૈનોએ કુંડની બાજુમાં આવેલ મંદિરમાં નંદીની સ્થાપના કરેલ. ત્યારબાદ આ બંને પ્રતિમાઓને બળદગાડામાં મૂકીને આગળ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ કોઈ અગમ્ય કારણોસર આ બળદો આગળ ન ચાલ્યા. ત્યારબાદ એક શ્રાવકને આવેલ સ્વપ્ન અનુસાર બે પ્રતિમાઓને ચાલક વગરના બે જુદા-જુદા બળદગાડામાં મૂક્યા અને સ્વપ્ન અનુસાર બળદો સ્વયં ચાલતાં-ચાલતાં જ્યાં અટકી જાય ત્યાં જિનાલયની રચના કરી

જમીનની અંદર ભોંયરામાં આ પ્રતિમાઓને પ્રતિષ્ઠીત કરવાનો નિર્ણય લેવાયો. આ રીતે શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાવાળું ગાડું અંકલેશ્વર નગરના મેવાડા ફળિયામાં અટક્યું. તેથી અંકલેશ્વરની મેવાડા ફળિયામાં જિનાલયની રચના કરી ભોંયરામાં શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠીત કરવામાં આવી અને બીજું ગાડું જેમાં શ્રી શિતલનાથ ભગવાનની પ્રતિમા હતી. તે ગાડુ સજોદ ગામે જઈને અટક્યું. તેથી ત્યાં સજોદમાં જિનાલયની રચના કરીને શ્રી શિતલનાથ ભગવાનની પ્રતિમાને પણ ભોંયરામાં પ્રતિષ્ઠીત કરવામાં આવી.

હાલ અંકલેશ્વર નગરના મેવાડા ફળિયામાં ચાર જિનાલયો-મંદિરો આવેલાં છે. આ જિનાલયો મંદિરના મૂળનાયક ભગવાનના નામથી ઓળખાય છે જે આ પ્રમાણે છે.

૧ શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ સ્વામીનું મંદિર

૨ શ્રી નેમિનાથ સ્વામીનું મંદિર

૩ શ્રી આદિનાથ સ્વામીનું મંદિર

૪ શ્રી મહાવીર સ્વામીનું મંદિર

૧. શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ સ્વામીનું મંદિર :-આ મંદિરમાં મૂળનાયક શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા અતિશય સંપન્ન પ્રાચીન છે. લોકોની માન્યતા છે કે સાચા ભાવથી આ ભગવાનના દર્શન કરવામાં આવે તો ચિંતવેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. તે માન્યતા અનુસાર ઘણા લોકો અહીં દર્શને આવે છે. આ મંદિરના ભોંયરામાં દસેક ફુટ ઉંડે શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પથ્થરની કથ્થાઈ જેવા રંગની લગભગ પાંચેક ફીટની મૂર્તિ છે, જે પદ્માસન મુદ્રામાં છે. આ મૂર્તિ ઉપર સાત ફેણવાળો સર્પ છે. આ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રતિમાજી ઉપર કોઈ લેખ નથી. તેથી આ પ્રતિમા કેટલી પ્રાચીન હશે તે અંગે કોઈ આધારભૂત માહિતી મળતી નથી. છતાંય આ મૂર્તિની રચના ઉપરથી એવું અનુમાન થઈ શકે કે આ મૂર્તિ સાતમી-આઠમી શતાબ્દીની અથવા તો તે પહેલાની હોવી જોઈએ. મૂર્તિકળાના નિષ્ણાતોનું એવું સ્પષ્ટ મંતવ્ય છે કે આ શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા અને સજોદ ખાતેના શ્રી શિતલનાથ ભગવાનની પ્રતિમા ચોથા કાળની હોવી જોઈએ.

આ મંદિરનો જિર્ણોદ્ધાર ઈ.સ. ૧૯૮૨ માં થયો હતો. પ્રાચીન ભોંયરામાં ખોદકામ કરી, ભોંયરાને મોટુ કરી વિસ્તાર વધારીને ભગવાનની પ્રદક્ષિણા કરી શકાય તેવી રચના કરેલ છે. ભોંયરામાં ઉપરના ભાગે કાચની વેદી બનાવીને તે વેદીમાં અન્ય તીર્થંકર ભગવંતોની સ્થાપના કરેલી છે. પહેલા માળે લાકડીમાં નકશીકામવાળી પ્રાચીન વેદી આવેલી છે. પહેલા માળે લાકડા ઉપર પ્રાચીન ચિત્રો બનાવેલા છે.

આ મંદિરનો જિર્ણોદ્ધાર થયો ત્યાર પછી થોડા સમય બાદ પહેલે માળે ગુરુ મંદિર સ્વાધ્યાય હોલ તથા ધાર્મિક ગ્રંથોની લાઈબ્રેરી પણ કરેલ છે. દિવાલ ઉપર રત્નત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગનો ચાર્ટ, સંસારવૃક્ષ, લેશ્યાઓની સમજુતી, કષાયોના ભેદ, સમ્યગ્દષ્ટીના અંગો-લક્ષણો, મિથ્યાદષ્ટીના લક્ષણો, વિગેરે સુંદર ચિત્રપટો છે.

૨. શ્રી નેમિનાથ સ્વામીનું મંદિર :- આ મંદિરમાં ભગવાન શ્રી નેમિનાથ સ્વામીની મૂર્તિ કસોટીના કાળા પથ્થરમાં ૨૮ ઈંચની પદ્માસને બિરાજમાન કરેલ છે. આ મંદિરમાં બનાવેલી આરસની વેદી સમવસરણ-ધર્મસભાના આકારની છે. ભગવાનની વેદીની પ્રદક્ષિણા ફરતાં કોઈપણ દિશામાંથી ભગવાનના દર્શન થઈ શકે તેવી રચના છે.

૩. શ્રી આદિનાથ સ્વામીનું મંદિર :- વર્તમાન ચોવીસીના પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી આદિનાથ સ્વામી મૂળનાયક છે. તેમની પ્રતિમા પદ્માસનમાં વિતરાગભાવ મુદ્રાવાળી કાળા કસોટીના પથ્થરમાંથી બનાવેલી ૩૩ ઈંચની છે. આ પ્રતિમાજી ભોંયરામાં પ્રતિષ્ઠીત કરેલા છે. તે સિવાય આ મંદિરમાં પ્રથમ માળે લાકડાની નકશીકામવાળી વેદીમાં અન્ય પંચધાતુની પ્રતિમાઓ સ્થાપીત કરવામાં આવી છે. આ મંદિર ખૂણામાં અંદરના ભાગમાં છે.

૪. શ્રી મહાવીર સ્વામીનું મંદિર :- વર્તમાન ચોવીસીના અંતિમ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી મૂળનાયક છે. આ જિનાલય પણ ઘણા વર્ષ જીનુ લાકડાનું બાંધેલુ પ્રાચીન જિનાલય હતું, જે જીર્ણ થઈ જવાથી અંકલેશ્વરના જૈન સમાજે તેને ઉતારીને તેના સ્થાને પથ્થર તથા આરસનું શીખરબંધી નૂતન જિનાલય બાંધવાનો નિર્ણય કર્યો. આ કાર્યમાં આચાર્યશ્રી વિદ્યાસાગરજીની પ્રેરણા મળવાથી હાલ આ નવા જિનાલયનું નિર્માણકાર્ય ચાલી રહ્યું છે. આ જિનાલયમાં ભોંયરામાં શ્રી આદિનાથ સ્વામીનું જિનાલય રાખવામાં આવેલું છે.

(૧) આ સમયે શ્રી મહાવીર સ્વામીના જીના મંદિરમાં જે લાકડાના પ્રાચીન શીલ્પો હતા, તેને સુરક્ષીત રાખવામાં આવ્યા છે. પ્રાચીન શ્રી મહાવીર મંદિરમાં લાકડાની શીલ્પકામવાળી સમવસરણસભાના આકારની વેદી હતી તે અત્યારે પણ સુરક્ષીત છે. જે ખરેખર આપણા કલાત્મક વારસાનો અદ્ભુત નમુનો છે.

(૨) આ લાકડાની વેદીમાં મૂળનાયક શ્રી મહાવીર સ્વામીની પંચ ધાતુની ૧૬ ઈંચની પદ્માસન પ્રતિમા સ્થાપીત કરેલ હતી. આ પ્રતિમા સંવત ૧૬૭૧ માં પ્રતિષ્ઠીત કરી હતી. આ મૂર્તિના આગળના ભાગમાં શ્રી કાષ્ટા સંઘે ૐ નમઃ લખેલું છે. આ મૂર્તિની નીચે પદ્માવતિદેવીની મૂર્તિ છે અને આજીબાજી બે સિંહ તથા બે વાઘ છે.

(૩) આ મંદિરમાં કિંમતી પથ્થરોની-સ્ફટિકની મૂર્તિઓ-પરવાળાની મૂર્તિઓ ધ્યાનાકર્ષક છે.

(૪) લાકડાની વેદીમાં પૂતળીઓ, ચૌદ સ્વપ્નો (૧૬ ના બદલે ૧૪) અને અષ્ટ મંગળનું સુંદર કોતરકામ કરેલ છે.

(૫) ભગવાનના દરબારના દરવાજા આગળ બંને બાજીએ કાષ્ટકલાના નમુનારૂપ સુંદર બે દ્વારવાળી, સ્થંભો પર વાજીંત્રો વગાડતી લાકડાની પૂતળીઓ સુંદરતામાં ઓર વધારો કરે છે.

(૬) આ મંદિરમાં નાના-નાના રંગીન ચિત્રો છે.

(૭) આ મંદિરમાં દિવાલ ઉપર ૬૫ ઈંચ x ૭૫ ઈંચનો લાકડાનો પટ છે. તેમાં સુંદર ચિત્રકામ કરેલ છે.

એક માન્યતા એવી છે કે આ મંદિરની બાજુમાં આવેલા ચોકમાં બેસીને તાડપત્રો ઉપર આચાર્ય શ્રી પુષ્પદંત સાગર તથા આચાર્ય શ્રી ભૂતબલિએ ષટ્ખંડાગમ નામના શાસ્ત્રની રચના કરી હતી. જે સ્થાને શાસ્ત્રજીની રચના થઈ હતી, તે સ્થાનની કાયમી યાદીરૂપે તે સમયના જૈનોએ અહીં સ્થંભની સ્થાપના કરી આસપાસમાં મંદિર બનાવીને સ્થંભની આગળના ભાગમાં શાસનદેવી માતાની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠીત કરી હતી. પરંતુ વિચારતાં એમ લાગે છે કે મુનિઓ જંગલ-ગુફાઓમાં જ વિચરતા હતા. મકાન-મંદિરોમાં નહીં. તેથી આચાર્ય શ્રી પુષ્પદંત તથા આચાર્ય શ્રી ભૂતબલિએ ગીરનારની ગુફામાં ષટ્ખંડાગમની રચના કરી હતી તે વાત વધુ સત્ય લાગે છે.

અંકલેશ્વર નગરમાં મેવાડા ફળિયામાં યાત્રાળુઓની સુવિધા માટે શ્રી નાથુભાઈ ચોકસી દિ. જૈન ધર્મશાળા તથા શ્રી છોટાલાલ ગાંધી દિ. જૈન ધર્મશાળા તેમ બે ધર્મશાળા બાજુ-બાજુમાં જ આવેલ છે. ધર્મશાળામાં સ્વતંત્ર ચાર રૂમ વિજળી-પાણી-ગાદલા-બાથરૂમ-લેટ્રીન વિગેરે સગવડતાવાળી છે. આ ધર્મશાળાનું સંચાલન તથા નિભાવ “શ્રી દિ. જૈન વીશા મેવાડા પંચ” નામની સ્થાનિક સામાજિક સંસ્થા કરે છે.

આ રીતે અંકલેશ્વર નગર પ્રાચીન સમયમાં દિગંબર જૈનોનું મોટું કેન્દ્ર હોવાનું અનુમાન છે. કારણ કે

(૧) અંકલેશ્વર નગરની પશ્ચિમ દિશામાં રામકુંડમાંથી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની તથા શ્રી શિતલનાથ ભગવાનની પ્રતિમાઓ મળી આવી હતી.

(૨) રામકુંડની નજીકમાં આવેલ હનુમાન ફળીયામાંથી આશરે ૫૦ વર્ષ પહેલા એક ભાઈના મકાન બાંધકામ માટે જમીનમાં ખોદકામ કરતાં જિનેશ્વર ભગવાનની પથ્થરની ખંડીત મૂર્તિ મળી આવી હતી.

(૩) હાલમાં સને ૧૯૯૫-૯૬ ના અરસામાં આ રામકુંડની નજીકમાં જ ઝેનીથ હાઈસ્કુલના પાયાના ખોદકામમાં જિનેશ્વર પ્રભુની ખંડીત પ્રતિમાના અવશેષો પ્રાપ્ત થયા હતા. આ મૂર્તિઓ ઉપર લાંછન સ્પષ્ટરૂપે ન દેખાવાના કારણે ક્યા તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિ હતી તે જાણી શકાયું નથી.